

*С.М. Дмитрієва,
завідувачка кафедри загальної, вікової
та педагогічної психології, к.психол.н., доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

*Т.М.Гуменюк,
студентка 2-го курсу
(Житомирський державний університет імені Івана Франка, ФПДО)*

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНО – ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТЯЧОГО ПСИХОЛОГА

Емоційна сфера особистості – це багатогранне утворення, до якого, крім емоцій, входять інші емоційні явища: емоційний тон відчуттів (задоволення - відраза), почуття (любов, заздрість тощо), емоційні стани (емоції), емоційні властивості особистості, акцентована вираженість яких дозволяє говорити про емоційні типи особистості, емоційні стійкі відносини (почуття) [2].

Емоції - особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відображають у вигляді опосередкованих хвилювань, відчуттів приємного або неприємного, ставлення людини до світу та інших людей, процес і результат її практичної діяльності. До класу емоцій належать настрої, афекти, пристрасті, стреси. Це так звані „чисті" емоції. Вони включені в усі психічні процеси та стани людини. Будь-які прояви її активності супроводжуються емоційними переживаннями.

Однією з характеристик дитинства є емоції як зовнішній прояв внутрішнього світу дитини. На думку В.В. Зінківського, дитинство є «золотим часом» для емоційного життя [4]. Емоційні реакції як зовнішній прояв внутрішнього стану дитини виступають показником благополучного або утрудненого входження в соціальну ситуацію і прийняття певної соціальної ролі. Емоційний спосіб взаємодії з оточуючими людьми є для

дитини первинним і щирим, тому зміст і характер соціально-емоційних проявів дітей у молодшому шкільному віці становить особливий інтерес.

У людини головна функція емоцій полягає в тому, що завдяки ним людина краще розуміє інших людей, має змогу, не користуючись мовою, судити про їхній стан та краще налаштовуватися на спільну діяльність і спілкування.

Вчені довели, що основні емоції та їх вираз на обличчі мають природжений характер як наявність генотипної обумовленої здатності до їх розуміння у живих істот. Добре відомо, що вищі тварини та людина здатні по виразу обличчя сприймати та оцінювати емоційні стани один одного.

Життя без емоцій так само неможливе, як і без відчуттів. Емоції, як стверджував знаменитий натураліст Ч. Дарвін, виникли в процесі еволюції як засіб, за допомогою якого живі істоти встановлюють значимість тих чи інших умов для задоволення актуальних для них потреб [1]. Емоційно-виразні рухи людини - міміка, жести, пантоміміка - виконують функцію спілкування, тобто дають людині інформацію про стан мовця, його ставлення до того, що в даний момент відбувається, а також функцію впливу - надання визначеного впливу на того, хто є суб'єктом сприйняття емоційно - виразних рухів. Не піддаватися емоціям і контролювати їх людині допомагає воля.

Проблема волі школяра цікавила багатьох вітчизняних психологів старшого покоління (К. Н. Корнілов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, Б. Г. Ананьєв, Н. Д. Левітов, А. В. Ведєнов, Ю. А. Самарін, П. А. Рудик, А. Ц. Пуні та ін.). Пізніше дослідженням вольових процесів у шкільному віці, у зв'язку з іншими проблемами, займалися такі психологи, як А. Г. Ковальов, І. В. Страхов, В. А. Крутецький, Ш. Н. Чхартішвілі, В. М. Колбановський, Н. Ф. Добринін, В. С. Філатов, А. Я. Арета і ін..

З'ясовано багато питань формування волі учнів у різних видах їх діяльності, типології дітей у зв'язку з їхньою вольовою активністю, психології виховання і самовиховання волі школярів.

Психологія покликана відповідати на конкретні запити школи, а перед школою завжди стояло актуальне завдання виховання волі і характеру учнів.

Воля - одне з головних понять, яке використовується у психології для пояснення поведінки людини, особливо її вищих форм. Цей термін вживають у тих випадках, коли необхідно підкреслити відмінність поведінки людини від поведінки тварин [3].

Протягом багатьох століть вважалося, що вся поведінка людини є виключно розумною, свідомою і вольовою. Сумніви в цьому виникли ще на початку 20 століття, а до його кінця остаточно зміцнилися. Зпочатку людині було відмовлено у виключному праві на володіння мисленням; потім було показано, що свідомо керованим є далеко не вся поведінка людини, що у неї є і несвідоме, а значить - не вольове. Сфера вольової регуляції внаслідок цього була обмежена лише вищими формами поведінки людини, які дійсно є свідомими і розумними.

Вольові якості охоплюють кілька спеціальних особистісних властивостей, що впливають на прагнення людини до досягнення поставлених цілей. Одна з істотних ознак вольового акту полягає в тому, що він завжди пов'язаний з докладанням зусиль, прийняттям рішень та їх реалізацією. Воля припускає боротьбу мотивів. За цією істотною ознакою вольова дія завжди може відрізняється від інших дій.

Воля припускає самообмеження, стримування деяких досить сильних потягів, свідоме підпорядкування їх іншим, більш значимим і важливим цілям, уміння стримувати безпосередньо виникаючі в даній ситуації бажання та імпульси. На вищих рівнях свого прояву воля припускає опору на духовні цілі і моральні цінності, на переконання й ідеали. Ще одна ознака вольової дії - це наявність продуманого плану її здійснення. Вольова дія зазвичай супроводжується відсутністю емоційного задоволення, але з успішним

завершенням вольового акту зазвичай пов'язане моральне задоволення від того, що його вдалося виконати.

Нерідко зусилля волі спрямовуються людиною не стільки на те, щоб перемогти й опанувати обставини, скільки на те, щоб перебороти саму себе. Це особливо характерно для людей імпульсивного типу, неврівноважених й емоційно збудливих, коли їм доводиться діяти всупереч своїм природним чи характерологічним даним.

У людини розвиток вольової регуляції поведінки здійснюється в декількох напрямках: одного боку – це перетворення мимовільних психічних процесів у довільні, з другого – набуття людиною контролю над своєю поведінкою, з третього - вироблення вольових якостей особистості. Всі ці процеси онтогенетично починаються з того моменту життя, коли дитина опановує мову і навчається користуватися нею як ефективним засобом психічної та поведінкової саморегуляції.

Вольовий мотив у молодшому шкільному віці закріплюється досягненням і стає стійкою особистісною рисою. Але це відбувається не одразу, а лише до кінця молодшого шкільного віку, приблизно до третього та четвертого класів. На початку навчання остаточно оформляються інші особистісні властивості, необхідні для реалізації цього мотиву.

Особливістю дітей початкової школи є безмежна довіра до дорослих. Це безпосередньо стосується такого важливого особистісного новоутворення, як самооцінка. Вона безпосередньо залежить від характеру оцінок, які дають дорослі дитині. У молодших школярів на відміну від дошкільнят вже зустрічаються адекватні, завищені і занижені самооцінки.

Другим важливим моментом є свідомо поставлена багатьма дітьми мета, тобто свідомий контроль дитиною власних дій досягає такого рівня, коли діти вже можуть керувати поведінкою на основі прийнятого рішення, намірів, поставленої мети. Прийнята мета чи намір керують поведінкою, не дозволяючи увазі відволікатися на сторонні справи.

Паралельно з вольовою мотивацією досягнення успіхів і під її впливом у молодшому шкільному віці удосконалюються дві інших особистісних якості дитини: працьовитість і самостійність. В якості стимулів діяльності виступають ті, які породжують у молодших школярів позитивні емоції.

Високий рівень тривожності може спричинити розвиток неврозу у дітей та ускладнити процес формування їхньої особистості. Тому необхідним є визначення умов, дотримання яких дасть можливість подолати це негативне явище в розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку та попередити його вплив на становлення особистості на наступних вікових етапах. Науково достовірне знання, обґрунтування таких умов є важливим завданням сучасної практичної психології.

Суттєвим є дотримання конкретних умов подолання особистісної тривожності молодших школярів, пов'язаних з факторами, які її викликають:

1. Створення дитині комфортних психофізіологічних умов перебування в школі; культивування педагогом доброзичливості, взаємодопомоги, взаємопідтримки у стосунках між учнями класу в процесі навчальної діяльності; підтримання в класі атмосфери прийняття дитини, захищеності, незалежно від досягнень у навчанні; розширення взаємної довіри, підтримки між вчителем і учнем, учнем і однокласниками.

2. Забезпечення педагогом індивідуального підходу в навчанні і вихованні молодших школярів; розвиток їхньої індивідуальності та самостійності; розробка разом з психологом необхідної для цього стратегії і тактики по розвитку довільності, оволодінню компонентами навчальної діяльності, формуванню пізнавальної, емоційно-вольової, мотиваційної сфери.

3. Оволодіння здатністю чітко ставити мету діяльності; вироблення разом з психологом критеріїв особистісного успіху; розвиток мотиву компетентності; адекватного рівня домагань, перш за все, в навчальній діяльності.

4. Використання щодо тривожних дітей розгорнутих критеріїв педагогічної оцінки; застосування змістовних суджень з максимальним звуженням і конкретизацією сфери їх дії; використання порівняльних оцінок власних успіхів дитини.

5. Оволодіння учнями прийомами самоаналізу; розвитку у них рефлексії власного “Я”, критичності самооцінки; створення можливостей для зближення оцінки між “Я – реальне” та “Я – ідеальне”; розширення здатності розуміти себе та інших; уміння визначати причини тривожності, розуміти психофізіологічні особливості прояву; здатність контролювати, долати її та інші [4, с. 60-61].

В роботу з подолання особистісної тривожності учнів початкової школи повинні бути включені й їхні батьки. Результати дослідження дають можливість дійти висновку, що подолання тривожності буде значно ефективнішим за умов забезпечення в сім'ї: поваги до індивідуальності дитини; виховання самостійності, розвитку спрямованості на вільний вибір; подолання ригідності; допомоги у визначенні шляхів виходу із складної ситуації; формування гармонійної системи цінностей та збереження емоційного комфорту; рефлексивного аналізу батьками власних методів виховання, системи заборон, покарань та заохочень тощо.

Емоційний розвиток дитини відбувається поступово в спілкуванні з оточуючими людьми і в процесі різних видів діяльності - гри, навчання, праці. Постійне розширення емоційного досвіду дитини, глибини та модальності переживань значною мірою визначають спрямованість особистості, що формується.

Молодших школярів відрізняють висока емоційна вразливість, чутливість до всього яскравого, незвичайного. Монотонні, нудні заняття різко знижують пізнавальний інтерес в цьому віці і породжують негативне ставлення до навчання. Величезне місце в свідомості молодшого школяра займає вчитель. Його ставлення до дитини, оцінки, вислови, побажання і вимоги визначають значною мірою і самопочуття дитини, й її настрій, і

особливості формування самооцінки. У молодших школярів формується складний комплекс переживань: радість від похвали і засмучення при неуспіху, хвилювання та невпевненість у собі, якщо щось не вдається, страх, що зробить помилку, надія на успіх.

Почуття людини здійснюють істотний вплив на її волю - на здатність свідомо регулювати поведінку і діяльність, щоб досягти поставленої перед собою мети і долати труднощі на шляху до неї.

Таким чином, емоційна сфера є важливою складовою у розвитку дітей, так як ніяке спілкування, взаємодія не буде ефективним, якщо його учасники не здатні, по-перше, «читати» емоційний стан іншого, а по-друге, управляти своїми емоціями. Розуміння своїх емоцій і почуттів також є важливим компонентом у становленні особистості зростаючої людини. Формування емоційно-вольової сфери є однією з найважливіших умов становлення особистості дитини, досвід якої безперервно збагачується. Розвитку емоційної сфери сприяє сім'я, школа, все те життя, що оточує і постійно впливає на дитину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. - М.: Просвещение, 2000. – 230 с.
2. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. - СПб.: Питер, 2001. – 134 с.
3. Ильин Е.П. Психология воли.- СПб.: Питер, 2002.- 280с.– (Серия «Мастера Психологии»).
4. Ставицька С.О. Підготовка практичного психолога до роботи з профілактики і подолання особистісної тривоги молодших школярів // Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Соціальна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки та діяльності ” . – Кам’янець-Подільський, 1997. — С. 58-67.